

VILNIUS UNIVERSITY
LITHUANIAN SOCIAL RESEARCH CENTRE
INSTITUTE OF SOCIOLOGY

Liutauras Labanauskas

**SOCIAL COHESION IN LITHUANIA: THE ROLE OF INTELLECTUAL
CAPITAL**

Summary of Doctoral Dissertation
Social Sciences, Sociology (05S)

Vilnius, 2011

This research was conducted at the Institute for Social Research, from 2007 to 2009 and the Lithuanian Social Research Centre Institute of Sociology, from 2010 to 2011.

Dissertation supervisor:

Prof. Dr. **Meilutė Taljūnaitė** (Lithuanian Social Research Centre, Social Sciences, Sociology – 05S)

The dissertation will be defended at Vilnius University and Lithuanian Social Research Centre Sociology Research Board:

Chair:

Prof. Dr. Habil. **Arvydas Virgilijus Matulionis** (Lithuanian Social Research Centre, Social Sciences, Sociology – 05S)

Members:

Prof. Dr. **Arūnas Augustinaitis** (Vilnius Gediminas Technical University, Social Sciences, Management and Administration – 03S)

Prof. Dr. **Vytis Čiubrinskas** (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Sociology – 05S)

Prof. Dr. **Arūnas Poviliūnas** (Vilnius University, Social Sciences, Sociology – 05S)

Assoc. Prof. Dr. **Sarmitė Mikulionienė** (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Sociology – 05S)

Opponents:

Prof. Dr. **Laimutė Žalimienė** (Vilnius University, Social Sciences, Sociology – 05S)

Assoc. Prof. Dr. **Jolanta Kuznecovienė** (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Sociology – 05S)

The public defence of the dissertation will be held at Vilnius University, Faculty of Philosophy, room 201 on November 28th, 2011, at 9:30 a.m.

Address: Universiteto g. 9/1, LT-01513, Vilnius, Lithuania.

The summary of the doctoral dissertation was distributed on October 28th, 2011.

The dissertation in full text is available at the Library of Vilnius University (Universiteto g. 3, LT-01122, Vilnius, Lithuania).

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS
SOCIOLOGIJOS INSTITUTAS

Liutauras Labanauskas

**SOCIALINĖS SANGLAUDOS KŪRIMASIS LIETUVOJE: INTELEKTINIO
KAPITALO VAIDMUO**

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, sociologija (05S)

Vilnius, 2011

Disertacija rengta 2007–2009 metais Socialinių tyrimų institute, 2010–2011 metais Lietuvos socialinių tyrimų centro, Sociologijos institute.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. **Meilutė Taljūnaitė** (Lietuvos socialinių tyrimų centras, socialiniai mokslai, sociologija – 05S)

Disertacija ginama Vilniaus universiteto ir Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas:

Prof. habil. dr. **Arvydas Virgilijus Matulionis** (Lietuvos socialinių tyrimų centras, socialiniai mokslai, sociologija – 05S)

Nariai:

Prof. dr. **Arūnas Augustinaitis** (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas – 03S)

Prof. dr. **Vytis Čiubrinskas** (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05S)

Prof. dr. **Arūnas Poviliūnas** (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05S)

Doc. dr. **Sarmitė Mikulionienė** (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05S)

Oponentai:

Prof. dr. **Laimutė Žalimienė** (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05S)

Doc. dr. **Jolanta Kuznecovienė** (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05S)

Disertacija bus ginama viešame Sociologijos mokslo krypties tarybos posėdyje, kuris įvyks 2011 m. lapkričio mėn. 28 d. 9 val. 30 min. Vilniaus universitete, Filosofijos fakultete, 201 auditorijoje.

Adresas: Universiteto g. 9/1, LT-01513, Vilnius.

Disertacijos santrauka išsiųsta 2011 m. spalio mėn. 28 d.

Su disertacija galima susipažinti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

RESUMÉ

Relevance, scope, and research problem. Knowledge has become the driving force of the economy and national competitiveness (Edvinsson et al., 1997, OECD, 2010). Much of the literature assumes that intellectual capital determines that some countries are socially and economically more advanced than others and according to O. Stark (2002) the countries that value human capital are more equal. The mobilization of knowledge and intellectual capital resources is essential not only to strong economy, but also poses new challenges to national education and research training systems. According to O. Stark (2002) the investment in human capital is an individual decision; however, individual decisions rarely contribute to the social equilibrium. The discussion about social cohesion as social equilibrium or *social glue* (Chan et al, 2006) of the society is significant during the period of rapid social change (Bernard, 1999). But although the transformation of the Eastern European countries from centrally planned to market economies has been successful in economic terms, in 1994 already it was predicted that the former socialist societies would experience setbacks for achieving their social goals (Szeleny and Szeleny, 1994, Genov, 2000; Marelli, 2007). Despite the fact that Lithuania has adopted a number of development strategies, programs and plans to reinvigorate the economy, the increasing number of professionals choose to pursue their careers abroad i.e. Lithuania is losing its intellectual capital potential. On the one hand, free movement of persons is an optimum condition for political, economic, social and cultural transformations within a society, but, on the other hand, the loss of human capital because of emigration can have a long-term impact on the further development of the country this is why the discussion about the intellectual capital is wide-ranging and also centers on both the issue of the loss of human potential and the issue of cohesive *nation-building* through immigration.

Within the context of the above issues **this dissertation seeks to answer the following question:** what is the role of human intellectual capital in fostering social cohesion and how the relationship between human intellectual capital and social cohesion can be explored and analyzed. The relationship between social cohesion and intellectual capital theories is examined and the focus is on the discrepancies between objective and subjective factors which determine, influence and constrain the

development of intellectual capital in Lithuania. It is argued that the development of human capital potential is a prerequisite for social cohesion in the country. As countries compete to attract and retain highly-skilled people who increase both the economic and the social value of the state, the relationship between the objective and subjective criteria that determine Lithuania's loss of human capital and limit its attraction is empirically explored. The above stated issues therefore require a qualitatively new approach based on the assumption that intellectual capital investment, particularly the human capital part of it, is one of the "soft" state power sources. In other words, the countries are competing for people, as for the most important national-economic resources (Salt, 2005).

The dissertation seeks to contribute to the debate on social cohesion and intellectual capital as theoretical concepts through the analysis of social cohesion models and evaluation which model of social cohesion would work for Lithuania in terms of human intellectual capital development. The contradictions and inconsistencies of higher education policies, labour market status as well as national identity/citizenship issues of the integration of the selected segment of human intellectual capital – researchers in Lithuania – is analysed in order to explain the role of human capital in fostering social cohesion.

Theses to be defended in the dissertation. Firstly, it is argued that in terms of human capital development dimension the liberal - individualistic model of social cohesion develops in Lithuania. Secondly, it is argued that the controversies, contradictions and inconsistencies in terms of education, labour market, and remuneration as well as social rights, trust in state and institutions result in the loss of human capital.

Theoretical framework and methodical considerations. Based on the synthesis of theoretical insights about intellectual capital and social cohesion this study draws on Forse and Parodi's (2009) theory of social cohesion and Guibet Lafaye's (2009) analysis of social cohesion models as well as Lin and Edvinsson's (2011) national intellectual capital research. Since intellectual capital and social cohesion research is interdisciplinary, political, management and sociological and social theories complement the analysis from different theoretical and methodological perspectives. The theoretical considerations are extrapolated to the Lithuanian context.

The data was gathered through the following instruments: scientific literature analysis and synthesis, documents, policies and official statistics, unstructured (self-directed) and semi-structured theme (theme-based) interviews with researchers, interpretative analysis of qualitative data.

This dissertation makes use of the results of several research projects. Firstly this dissertation makes use of the interviews with management of education institutions and other stakeholders in education carried out in 2009 springing from the EU 6th Framework project “Towards a Lifelong Learning Society in Europe: The Contribution of the Education System” (see LLL, 2010). The paper also draws on the insights of "Capacity-building of Lithuanian scientists under Lithuania's integration into the European Union's research infrastructure" study (see Taljūnatė, 2008) and the study commissioned by the Ministry of Education and Science “The social Aspects of the Mobility of Non-EU researchers in Lithuania” (see Taljūnaitė et al., 2009). Considering the fact that the latter two studies were drawn on the quantitative data and the analysis of law and legal documents, qualitative dissertation study complements the insights of the above mentioned research with interviews with 16 third-country nationals who carried out research in Lithuania and 14 Lithuanian scientists who have obtained their scientific degrees abroad. The paper also employs secondary data of the research project "Retention of Lithuanian Identity Under the Conditions of Europeization and Globalization: Patterns of Lithuaneness in Response to Identity Policies in England, Ireland, Norway, Spain and the USA” carried out by Vytautas Magnus University and Institute for Social Research in 2008-2009.

Structure of the dissertation. Part one provides a review of social cohesion theory. While it acknowledges the multiplicity of interpretations of social cohesion it focuses mostly on the political and sociological theory insights while discussing the evolution of social cohesion theory and the interpretations of its models. Part two reviews the literature on intellectual capital and provides an assessment of attempts to apply social cohesion approach to the analysis of human capital and migration. The development of national intellectual capital is seen as a factor in fostering social cohesion and thus, competitiveness of the state; however, it is argued that migration and social cohesion despite being interrelated phenomena are managed differently. Part three is limited to the analysis of one segment of intellectual capital – researchers in Lithuania.

The empirical research discloses the controversies, contradictions and inconsistencies in terms of education, labour market, and remuneration as well as social rights, trust in state and institutions. The last part concludes.

Scientific novelty of the dissertation. Social cohesion is a complex and wide-ranging topic. The scientific literature on social cohesion falls into two rather distinct - social exclusion and social capital – approaches. Although the two approaches are interrelated, at the theoretical level, the dissertation aims to contribute to further development of the social capital approach which has been rather neglected in the scientific literature. In the theoretical perspective it is also discussed how social cohesion theory can explain the country's higher education and research training context within which the spatial – national and international and - configurations of intellectual capital are formed. At the methodological level, this dissertation aims to contribute to the debate how the relationship between human intellectual capital and social cohesion can be explored and analyzed.

Conclusions

1. The scientific literature on social cohesion can be summarized, highlighting a number of perspectives. Firstly, the concept of social cohesion is not clearly defined, but it can be concluded that the concept itself originates *a priori* from the sociological and social theory interpretations. Social cohesion is understood as a descriptive model of society, which is eclectic and the study of which makes use of a wide range of interdisciplinary insights.

2. The analysis of social cohesion theoretical models reveals that there might be country-specific models of social cohesion, but in fact there is no agreement on a unified perspective and empirical indicators of social cohesion research. Thus, the future exploration of the country-specific models of social cohesion requires the development of their indicators. Since this is a very multi-faceted and multi-theoretical perspective, it also requires multi-faceted research methods.

3. At the theoretical level social cohesion approach proves widely applicable to higher education and human capital research. Drawing upon the theoretical insights of the dissertation it can be concluded that human capital potential is a prerequisite for social cohesion, thus, the development of national intellectual capital is of critical importance to fostering social cohesion in the country.

4. Social cohesion and intellectual capital analysis indicates that human intellectual capital strengthens and maintains social cohesion. Moreover, in the process of “unlocking” human intellectual capital potential, the state and the formal institutions determine what occurs to the individual (a citizen or an immigrant) within this state’s and institutional context. Thus, in the analysis of human intellectual capital in the context of social cohesion it is important to take into account the role of the state and institutions and their significance to the individual.

5. In the context of human intellectual capital, migration is viewed not as a finished action, but as a permanent condition. Thus, migration of highly-skilled people between countries is determined not only by the dichotomous pull-push model (which remains still important), but also by the subjective individual’s relationship with the state. National intellectual capital is not possible without the state, thus the management of migration flows differs from the management of social cohesion processes and state’s investments in human capital development are critical in maintaining social cohesion.

6. In terms of human capital development dimension the liberal - individualistic model of social cohesion is likely to develop in Lithuania. According to this model, loss of social cohesion is understood as the decline of individuals' participation in community activities and institutions, the result of which is the weakening of the subjective individuals’ and groups’ relationship with the state. The data show that the human intellectual capital of Lithuania distributes according to free market demand-supply scheme and Lithuanian institutional environment of higher education and research infrastructure remains a passive space of human capital retention i.e. the citizens of Lithuania who obtained their scientific degrees abroad and non-EU researchers in

Lithuania can be described as "independent" employees at their workplaces as well as "independent" citizens/residents of Lithuania.

7. Lithuanian origin and non-EU researchers, as the segment of intellectual capital, in terms of qualifications, employment and remuneration, experience controversies, contradictions and inconsistencies that manifest mainly through institutionalized practices and social networking context. This raises the debate about the “definition” of professional community of researchers in Lithuania. The interviews with Lithuanian researchers revealed the dynamics of powerlessness over hierarchies of management “in the world here” whereas “in the world out there” (i.e. emigration country) they experience a fuller recognition and less asymmetry among qualifications, employment status and economic success. It can be concluded that that in many cases work and organizational culture in Lithuania acts as the subjective migration push factor which inhibits the willingness of researchers to cooperate and remain within Lithuanian research infrastructure.

8. Non-EU researchers in Lithuania "learned" to become the "invisible" social group. The “recipe” of their integration into the broader context of Lithuania is "to be invisible." Contacts with the majority of Lithuanian society are limited to the professional and working relationships with the exception of spouses and close friends. Their contacts with the symbolic (citizenship) or social institutions of the country are self-limited as non-EU researchers in Lithuania automatically set themselves apart from the rights and obligations to the host country i.e. they feel they are tolerated, accepted, economically and socially they are more or less safe, but they do not belong - they are migrants *par excellence*.

9. For Lithuanian researchers employment and the professional community remain at the centre of belonging whereas Lithuanian citizenship and origin fall into the secondary category of belonging. The movement between countries also gives more opportunities in terms of various other social and spatial forms of life; thus, they bind themselves most to the professional community. They usually have had professional interests in several countries, one of which was in Lithuania. However, the cooperation with academic

institutions in Lithuania of those Lithuanian researchers living abroad was usually of short-term periods, with no clear prospects for the future and more of a symbolic nature. The researchers who obtained their degrees abroad but lived in Lithuania expressed greater confidence in the institutions abroad and saw a clearer perspective of their professional commitments abroad. Thus, that the human intellectual capital of Lithuania is not entirely lost but taking social cohesion aims into account it would be advisable to invest into professional scientific community of Lithuanians abroad building instead of investing into “retention” or “attraction” of the individuals.

10. Although the study revealed a partial social polarization of human intellectual capital of Lithuania – “we who leave” and “those who stay”; however, it should be noted that the examples of such “independent” individuals’ relationship with the state demonstrate that higher level of education is a prerequisite for economic success. Thus, as a result of the “examples” of emigration the “prominence” and prestige of education may encourage positive processes within Lithuanian education i.e. further gradual regeneration of higher education and research training systems.

11. Is Lithuania capable of maintaining social cohesion through strengthening and developing its human intellectual potential? The relationship between intellectual capital and social cohesion is built on the interaction of ideas such as trust, acceptance and participation, which determine the individual quality of life. Although the ‘pull-push’ model is an important analytical tool evaluating intellectual capital movement between the countries; however the subjective factors such as notable absence of state authority and unfavorable institutional environment can act as weakening people’s trust in each other. Thus, the answer to the question above cannot be clear-cut.

IVADAS

Tyrimo problema ir aktualumas. XXI–ame amžiuje žinios tapo pasaulio ekonomikos ir valstybių konkurencingumo pagrindu (Edvinsson ir Malone, 1997; OECD, 2010), o Europos Sąjungoje laisvas žinių judėjimas (šalia laisvo asmenų, paslaugų, prekių ir kapitalo judėjimo) nuo 2009-ųjų oficialiai įvardijamas penktąja laisve (European Communities, 2009). Powell ir Snellman 2004 m. „Annual Review of Sociology“ straipsnyje „Žinių ekonomika“, apibendrinę daugelio autorių mokslinių tyrimų ir studijų išvalgas, prieina išvadą, kad modernių šalių gerovė priklauso ne tiek nuo gamtos išteklių ar fizinės darbo jėgos, bet nuo intelektinių aktyvų (*assets*). Žinios ir intelektinis kapitalas pakeitė ekonomikos pobūdį ir socialinę struktūrą (ypač darbo rinką) bei kelia naujus iššūkius valstybių švietimo ir mokslo sistemoms (Powell ir Snellman, 2004). Pasak O. Stark (2002), investicija į žmogiškąjį kapitalą yra individualus sprendimas, nes asmuo nusprendžia kokių žinių ir įgūdžių jam reikia, kad jis galėtų įsitvirtinti sociume. Tačiau, O. Stark nuomone, individualūs sprendimai retai prisideda prie socialinės pusiausvyros. Valstybės lygmeniu, pasak Green, Preston ir Janmaat (2006), žinios, kaip įgūdžiai ir kvalifikacija, ne tiek svarbūs patys savaime, kiek yra svarbus jų pasiskirstymas erdvėje, nes jis nulemia socialinę sanglaudą. Valstybė jau daugiau nei du amžius buvo ir išlieka vienintele politine erdve, priklausymo ir pilietinio dalyvavimo vienetu žmogui (Dahrendorf, 2006), vadinasi, asmuo, investuodamas į žinias, gali greičiau pasiekti asmeninės gerovės valstybėje kaip apibrėžtoje teritorijoje, o valstybės investicijos į žmogiškąjį kapitalą užtikrina jo pasiskirstymą erdvėje (Brown, Green ir Lauder, 2001). Tačiau kaip galimus individo investicijų į žmogiškąjį kapitalą būdus Becker (1993) išskiria ne tik švietimą, mokymąsi ar dalyvavimą darbo rinkoje, bet ir migraciją, kuri „paskirsto“ ir „perskirsto“ žmogiškąjį kapitalą ne tik valstybės viduje, bet ir tarp pačių valstybių ar regionų.

Todėl **šiam darbe** nagrinėjamas **intelektinio kapitalo vaidmuo socialinės sanglaudos kūrimuisi Lietuvoje** remiantis prielaida, kad žinios, kaip žmonės ir jų kuriamas intelektinis kapitalas, keičia šalies visuomenės struktūrą. Mokslas ir švietimas užtikrina valstybės piliečiams priėjimą prie išteklių ir institucijų ir stiprina socialinę sanglaudą (UNESCO, 1976; Pearce, 2000; Vandamme, 2000; Murphy, 2003; Longworth, 2006; Feinstein ir Sabbates, 2008; Panitsidou, et al., 2009), todėl intelektinio

kapitalo vaidmuo yra svarbus ir valstybės „darybai“ (*nation-building*). Intelektinio kapitalo kūrimas vyksta tiek per struktūrinio kapitalo plėtrą (investicijas į vadinamąją „kietąją infrastruktūrą“ – laboratorijas, verslo slėnius ir pan.) tiek per žmogiškųjų išteklių „auginimo“ politiką, todėl aukštos kvalifikacijos darbuotojai (visų pirma kaip žmonės ir jų žinios) sudaro svarbų intelektinio kapitalo segmentą, o nuo švietimo ir mokslo sistemos, kurioje jie yra, nemaža dalimi priklauso ne tik valstybės ekonominis augimas, bet ir socialinė integracija (Reich, 1991; Gee, 2000; Fan ir Stark, 2007; Borjas, 1989; Sauvant, Mallampally ir Economou 1993; Sanderson ir Kentor, 2008).

Dėl migracijos Lietuvoje vyksta ekonominių, socialinių, intelektinių, kultūrinių ir simbolių išteklių persiskirstymas. Darbe analizuojamos problemos aktualumą lemia tai, kad Lietuvos valstybė, nors ir „apsirūpina“ žmogiškuoju intelektiniu kapitalu, tačiau nėra pajėgi jį išsaugoti. Lietuvoje yra nemažai iniciatyvų siekiant paskatinti tyrėjų ir mokslininkų integraciją į pasaulio ir Europos žinių sistemą, yra sukurta nemažai instrumentų ir priimta teisės aktų, kuriuos galima apibūdinti kaip objektyvius intelektinio kapitalo plėtros instrumentus, tačiau esminė problema išlieka nepastebėta: šios programos ir iniciatyvos bei įgyta aukščiausio lygio kvalifikacija kuria (arba yra skirtos kurti) tyrėjų ir mokslininkų meistriškumą (*excellence*), tačiau infrastruktūros, ypač institucijų ir mokslo organizavimo sistemoje, išlieka sanglaudos tarp šalių problema (dėl to atsiranda riba, skirianti ES-15 ir ES-10 mokslininkus), todėl žmogiškojo intelektinio kapitalo analizė gali padėti paaiškinti, kaip išvengti tokios susiskaldymo į globalius ir lokalius intelektinio kapitalo blokus.

Su intelektinio potencialo išsaugojimu ir plėtra gali būti siejama ir bendresnio pobūdžio polemika. Pasak Augustinaičio, Malinauskienės ir Wankel (2008), Lietuva nėra izoliuota nuo globalaus žinių srauto, tačiau šios žinios (verslo ir valdžios sektoriuose) dažnai perimamos ir įtraukiamos į sprendimų priėmimą be refleksijos ir neįvertinant, kaip turėtų keistis pats sprendimų priėmimo aparatas dėl šių žinių ir informacijos poveikio. Kita polemikos ašis – universitetų ir verslo partnerystės ribotumas, besimokančiųjų orientacija į formalią kvalifikaciją (diplomas ir sertifikatus), o to galima pasekmė - inovatyvių kompetencijų ir žinių nuvertinimas (žr. Augustinaitis, Malinauskienė ir Wankel, 2008), o žemą išsilavinimą turinčių asmenų skurdo rizika Lietuvoje yra didesnė nei išsivysčiusiose valstybėse (žr. Lazutka ir Poviliūnas, 2010).

2010 m. pasaulio valstybių konkurencingumo indekse pagal švietimo rodiklius

Lietuva užėmė 25-ąją vietą, tuo tarpu pagal protų nutekėjimo indeksą - 110-ąją vietą iš 139 į konkurencingumo indeksą įtrauktų valstybių (World Economic Forum, 2010). Tai taip pat rodo, kad intelektualinio kapitalo išsaugojimas ir pritraukimas Lietuvai yra aktualus. Diskusija apie intelektualinio kapitalo išsaugojimą ir pritraukimą Lietuvoje svarbi ir dėl to, kad po Nepriklausomybės atkūrimo 1990-aisiais, šalis tampa atviresnė ir labiau priklausoma nuo viršnacionalinių ir globalių ekonominių ir politinių galių. Nors valstybės galią pasaulyje lemia politiniai-ekonominiai rodikliai, negalima teigti, kad „minkštosios“ galios – švietimas, mokslas ar kultūra yra mažiau svarbios. Be to, diskusija apie socialinę sanglaudą tampa ypač svarbi greitų socialinių pokyčių metu (Bernard, 1999), ir nepaisant, kad Rytų Europos valstybių virsmas iš planinės į rinkos ekonomiką buvo gana sėkmingas ekonominiu aspektu, dar 1994 m. radosi prieštaringų vertinimų ir buvo prognozuojama, kad buvusios socialistinės visuomenės patirs nesėkmių siekdamas socialinių (ne ekonominių) tikslų (Szeleny ir Szeleny, 1994; Genov, 2000; Marelli, 2007). Atrodo, jog ši prognozė buvo gana tiksli. Tiek aukštos kvalifikacijos darbuotojų, tiek bendroji emigracija, prieštaravimai tarp išsilavinimo, materialių sąlygų ir darbo rinkos, lėtas pilietinės visuomenės kūrimasis, vertybių ir tautinio tapatumo krizė šiandien verčia kelti **klausimą apie socialinę sanglaudą Lietuvoje: ar ji galima** valstybėje, kuriai dar tik 20 metų? Lietuvoje buvo sukurta nemažai Lietuvos raidos strategijų, programų ir planų (Valstybės ilgalaikės raidos strategija, 2002; Ekonominės migracijos reguliavimo strategija, 2007; Ilgalaikė valstybės santykių su užsienio lietuviais 2008–2020 metų strategija, 2008; pastarąją 2011 m. pakeitė strategija, žinoma kaip „Lietuva 2030“; ketinama rengti strategiją jaunimo emigracijos mažinimui), tačiau emigracijos iš Lietuvos srautai nemažėja, auga specialistų ir mokslininkų emigracija, nes siekti mokslininko karjeros Lietuvoje nėra palanku (Žalimienė ir Ivaškaitė-Tamošiūnė, 2009; Lazutka ir Skučienė, 2009; Lazutka, 2008). Kaip viena opiausių problemų Lietuvai siekiant socialinės sanglaudos dažnai yra įvardijamas nepakankamas darbo jėgos potencialo panaudojimas ir didėjantis kvalifikuotos darbo jėgos stygius (Rakauskienė, 2007). M. Taljūnaitės (2008; 2010) manymu, Lietuvos mokslo atsilikimą nuo ES šalių senbuvų mokslininkai sieja su objektyviomis, jų manymu, Lietuvos sąlygomis, daugiausia priklausomomis nuo šalies mokslo politikos, mažiau – su subjektyviais, nuo pačių mokslininkų priklausomais veiksniais ar priežastimis. Be to, dauguma autorių pabrėžia, kad žmogiškojo kapitalo

trūkumas nulemia tai, kad vienos šalys yra socialine ir ekonomine prasme pažangesnės už kitas, o šalių, kuriose geriau panaudojamas ir vertinamas žmogiškasis intelektualinis kapitalas, socialinė raida yra tolygesnė (Stark, 2002; 2004). Lietuvos atveju, žmogiškojo kapitalo pakanka: yra nemažai tyrimų bei nuomonių, kad Lietuvos švietimo sistema parengia pakankamą skaičių specialistų (Martinaitis ir Žvalionytė, 2007; Beresnevičiūtė ir Poviliūnas, 2007), tą rodo ir švietimo statistika (Statistikos departamentas, 2006), tačiau šis Lietuvoje parengtas intelektualinio kapitalo žmogiškais segmentas dėl migracijos ar ribotos integracijos į darbo rinką visiškai arba iš dalies parandamas. Taigi disertacijoje remiantis empirinių kokybinių tyrimų duomenimis atskleidžiami prieštaravimai tarp objektyvių ir subjektyvių žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros veiksnių.

Apie socialinę sanglaudą kalbama mokymosi visą gyvenimą ir konkurencingumo kontekste (Fainstein, 2001; Hall, Smith, ir Tsoukalis, 2001; De Propriis, 2007; Ache, et al, 2008). Socialinė sanglauda, mokymasis visą gyvenimą ir konkurencingumas – šios dvi sąvokos yra atraminiai konstruktai aptariant žmogiškojo kapitalo mobilizaciją ir jo kuriamą pridėtinę vertę valstybei (Taran, 2008). Pavyzdžiui, rusų mokslininkas V. Shkolnikov dar 1995 m. rašė: *„jei jauni, gabūs ir talentingi žmonės paliks šalį [Rusiją], vyresnieji jų kolegos neturės kam perduoti savo žinių ir patirties. Tai veda prie mokslo ir švietimo kokybės nuvertėjimo“* (Shkolnikov, 1995 cit. Stark, 2002,1). Tačiau nuvertėja ne tik mokslas ir švietimas *per se* - žinios ir jų perdavimas užtikrina tolygų visuomenės vystymąsi, skatina atvirumą, lygybę ir demokratiją, bei „sukabina“ individus į darnią visumą (Mannheim, 1980) ir nors tradicinis požiūris į visuomenės vystymąsi ir ekonomiką koncentruojasi ties kaštų mažinimu ir produktyvumu, šiandien vis dažniau diskutuojama, kad produktyvumas nėra pagrindinė visuomenės ir individų gerovės sąlyga, t.y. darnią plėtrą nulemia subtilesni faktoriai, pavyzdžiui dalyvavimas ir įsitraukimas, valstybės autoritetas, solidarumas ir bendradarbiavimas, todėl vis daugiau dėmesio skiriama socialinės sanglaudos analizei (Oxoby, 2009). Intelektinis kapitalas neretai apibūdinamas kaip *„valstybės potencialo ateitis“* (Bonfour ir Edvinsson, 2005,123). Šiuo aspektu intelektualiam kapitalui išsaugoti ir pritraukti svarbiausias yra švietimo ir mokslo vaidmuo (Human Development Network, 1999). Į švietimą ir mokslą socialinės sanglaudos kontekste žiūrima kaip į viešąją gėrybę (*common good*) (Heuser, 2007). Viešųjų gėrybių svarbiausias bruožas yra nedalomumas ir prieinamumas visiems (Poviliūnas, 2004; Heuser, 2007). Žinios ir gebėjimai yra ne tik būdas užtikrinti darbo

rinkos poreikius, nes žmonės mokosi ne vien tam, kad būtų produktyvūs ir užsitikrintų pragyvenimą, bet ir dėl to, kad taptų geresniais piliečiais, t.y. išsilavinę žmonės kuria pridėtinę vertę valstybei (OECD, 2001). MTTP sektorius, pasak Bonfour ir Edvinson (2005), yra pagrindinis *valstybės potencialo ateities* matavimo parametras. Tačiau be tokių MTTP sektoriaus kiekybinių parametru kaip asignavimai iš biudžeto ir verslo investicijos, mokslinių publikacijų skaičius, citavimo indeksai ir patentų registrai, intelektualio kapitalo dėmeniui matuoti ne mažiau svarbūs yra ir subjektyvūs socialiniai aspektai – dalyvavimas, demokratija, įsitraukimas ir asmenų ir jų grupių ryšys su valstybe (Bonfour ir Edvinson, 2005; Lin ir Edvinsson, 2011).

Kitas tyrimų aspektas – intelektualio kapitalo potencialo plėtojimas per žmogiškųjų intelektualinių išteklių pritraukimą iš kitų valstybių, todėl į švietimo ir mokslo sistemą disertacijoje žvelgiama kaip į intelektualio kapitalo potencialo plėtros veiksnį ir daroma prielaida, kad žiniomis grįsti ekonominiai ir socialiniai sprendimai suteikia ilgalaikius ir stabilius rezultatus, nepaisant to, kad intelektualio kapitalo gausinimas ir „auginimas“ vyksta ne taip greitai. Darbe laikomasi požiūrio, kad intelektualio potencialo vystymas yra prielaida kurtis tokiam socialinės sanglaudos modeliui, kuris sudaro sąlygas gausinti intelektualinį kapitalą. Šiuo aspektu *Lisabonos strategija* gali būti įvardijama kaip pagrindinis socialinės sanglaudos kūrimo per švietimo ir mokslo politiką instrumentas. Pritraukimo iniciatyvos apima siekį pritraukti intelektualinį kapitalą iš užsienio šalių, nes emigruoti iš Lietuvos yra linkę aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą turintys asmenys (Sipavičienė, 2006), o tai ne tik stabdo ekonomikos augimą, bet mažėja žmogiškųjų išteklių kokybė. Trūkstant žmogiškųjų išteklių parandamas konkurencingumas, o tai mažina darbo užmokestį ir emigracija nemažėja. Socialinės sanglaudos ir intelektualio kapitalo sąsajos žymi abipusę priklausomybę ir yra susijusios per konkurencingumą nacionaliniu mastu. Konkurencingumas reiškiasi tarp organizacijų ir institucijų valstybės viduje kaip konkurencija siekiant našumo ir produktyvumo, bet šalys konkuruoja ir tarpusavyje siekdamos pritraukti ir išsaugoti išsilavinusius aukštos kvalifikacijos žmones, kuriančius ne tik ekonominę bet ir socialinę vertę valstybei.

Taigi reikalingas kokybiškai naujas požiūris į išvardintas problemas, todėl disertacijoje per socialinės sanglaudos teorinį pjūvį nagrinėjamas intelektualio kapitalo vaidmuo socialinei sanglaudai, remiantis prielaida, kad intelektualio kapitalo panaudojimas, visų pirma kaip žmogiškoji jo dalis, yra viena iš „minkštųjų“ valstybės

galios šaltinių. Kitaip tariant, šalys konkuruoja dėl žmonių, kaip dėl svarbiausių nacionalinių-ekonominių išteklių (Salt, 2005).

Darbo problema – Lietuvos žmogiškojo intelektualinio kapitalo praradimas ir pritraukimas bei ribotas jo įsijungimas į socio-ekonominių valstybės kontekstą.

Darbo tikslas – nustatyti ir apibūdinti intelektualinio kapitalo, kaip socialinės sanglaudos kūrimo(-si) veiksnio, formavimosi bei raiškos specifiką atskleidžiant prieštaravimus tarp objektyvių ir subjektyvių žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros veiksnių.

Tyrimo uždaviniai:

1. Ištirti intelektualinio kapitalo ir socialinės sanglaudos, kaip teorinių konstruktyvų, raidą.
2. Išskirti socialinės sanglaudos modelius bei išanalizuoti jų privalumus ir trūkumus, atskleidžiant jų kaitą lemiančius mikro, meso ir makro socialinius-politinius kontekstus.
3. Nustatyti, kuris socialinės sanglaudos modelis yra/būtų palankus žmogiškojo intelektualinio kapitalo gausinimui/plėtrai Lietuvoje.
4. Empiriškai ištirti pasirinktą žmogiškojo intelektualinio kapitalo segmentą, įvertinant jo vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimo(-si) procese bei nustatyti intelektualinio kapitalo mobilumo trajektorijas (*pathways*), t.y. kaip intelektualinis kapitalas sukuriamas valstybėje, pritraukiamas ir išstumiamas iš valstybės.

Disertacijoje ginami šie teiginiai:

1. Lietuvoje, vertinant žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros aspektu, socialinės sanglaudos modelis plėtojasi kaip individualistinio liberalaus minimalios socialinės sanglaudos bruožų modelis.
2. Lietuvos, lietuvių kilmės ir ne ES šalių mokslininkai, kaip intelektualinio kapitalo segmentai, yra prieštaringame socialinių teisių įgyvendinimo,

pasitikėjimo/solidarumo ir socialinių tinklų kontekste. Šių santykių prieštarumas lemia intelektualinio kapitalo „išstūmimą“ iš valstybės.

Tyrimo modelis. Disertacijos tyrimo modelis remiasi teorinių įžvalgų apie intelektualinį kapitalą ir socialinę sanglaudą sinteze. Tekste remtasi prancūzų sociologų M. Forsé ir M. Parodi socialinės sanglaudos teorija bei C. Guibet Lafaye socialinės sanglaudos modelių analize. Kadangi intelektualinio kapitalo ir socialinės sanglaudos problematika yra tarpdisciplininė, darbe remiamasi sociologinėmis, politinėmis, ekonominėmis, vadybos ir socialinės psichologijos idėjomis, kurios papildo viena kitą ir leidžia tiriama dalyką paaiškinti išsamiai. Empirinis socialinės sanglaudos teorijos taikymas tirti intelektualinį kapitalą remiasi žmogiškojo kapitalo teorija Becker (1993) ir A. Bounfour ir L. Edvinsson nacionalinio intelektualinio kapitalo tyrimo logika. Autorių teoriniai svarstymai ekstrapolijuojami į Lietuvos tikrovę. Empirinėje dalyje pristatomas kokybinis tyrimas – žmogiškojo intelektualinio kapitalo, subjektyvaus santykio su valstybe analizė. Tai leidžia geriau suvokti ir paaiškinti prieštaravimus tarp subjektyvių ir objektyvių priežasčių, kurios lemia žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros bei sukūrimo-pritraukimo-išstūmimo veiksnius.

Disertacijos tyrimui atlikti naudojami šie metodai: mokslinės literatūros analizė ir sintezė, dokumentų bei statistinių duomenų šaltinių analizė, nestruktūruoti (*self-directed*) ir pusiau struktūruoti teminiai (*theme-based*) interviu su tyrėjais, kokybinių duomenų interpretacinė analizė.

Mokslinis darbo naujumas ir praktinė reikšmė. Kaip tyrimo objektas socialinė sanglauda yra labai kompleksiškas ir ryšiai tarp socialinės sanglaudos kintamųjų nepakankamai aiškūs. Kita perspektyva yra teorinė t.y. kiek socialinės sanglaudos teorijos gali paaiškinti atskiros šalies švietimo ir mokslo kontekstą, o per šį kontekstą – intelektualinio kapitalo erdvines ir teritorines konfigūracijas. Lietuvoje vykdomi sociologiniai tyrimai, daugiausia dėmesio skiria tik atskiram migracijos/mobilumo reiškiniui (Sipavičienė, 2006; Sipavičienė ir Jeršovas, 2010; Sipavičienė, Gaidys ir Jeršovas, 2010), todėl šiame darbe neapsiribojama vien migracijos turinio apibūdinimu, bet pateikiamas platus socialinių, politinių, kultūrinių veiksnių spektras, kurie daro poveikį socialinės sanglaudos formavimuisi. Metodologiškai, darbas yra naujoviškas, nes identifikuoja skirtingus ir neretai prieštarigus socialinės sanglaudos mechanizmus

intelektinio kapitalo išsaugojimo ir pritraukimo kontekste. Nors intelektinis kapitalas ir socialinė sanglauda daugelio autorių darbuose nagrinėjami kaip atskiri fenomenai, šiame darbe parodomi jų ryšiai ir sąveika. Tikimasi, kad šis darbas prisidės prie mokslinės ir praktinės diskusijos apie tai, kokį vaidmenį žmogiškasis intelektinis kapitalas atlieka socialinės sanglaudos kūrimo ir kokiais teoriniais pjūviais socialinės sanglaudos ir intelektualinio kapitalo sąveika gali būti tyrinėjama ir analizuojama.

Tyrimo duomenys. Darbe naudojami Lietuvos ir tarptautinių mokslinių tyrimų projektų duomenys. 2005-2011 metais Socialinių tyrimų institutas (dabar Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos institutas) dalyvavo ES 6-osios Bendrosios programos (*6th Framework*) mokslinių tyrimų projekte „Visą gyvenimą besimokančios Europos link: švietimo sistemos ir darbo rinkos kintančiose Rytų ir Centrinės Europos šalyse“ (*Towards a Lifelong Learning Society in Europe: The Contribution of the Education System (LLL, 2010)*). Darbe taip pat remtasi pagal 2004–2006 m. bendrojo programavimo dokumento 2 prioriteto „Žmogiškųjų išteklių plėtra“ 2.5 priemonę „Žmogiškųjų išteklių kokybės gerinimas mokslinių tyrimų ir inovacijų srityje“ projekto „Lietuvos mokslininkų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą“ (žr. Taljūnatė, 2008) bei Švietimo ir mokslo ministerijos užsakomosios studijos „Tyrėjų mobilumas ir jo socialiniai aspektai“ (žr. Taljūnaitė ir kt., 2009) įžvalgomis. Įvertinus tai, kad minėtieji du tyrimai remiasi kiekybiniais duomenimis ir teisinių dokumentų analize, bet neanalizuoja prieštaravimų tarp objektyvių ir subjektyvių žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros veiksnių, disertacijos kokybinio tyrimo duomenys papildo jų įžvalgas: apklausta 16 trečiųjų šalių piliečių, vykdančių mokslinius tyrimus Lietuvoje bei 14 Lietuvos mokslininkų, įgijusių daktaro mokslo laipsnį užsienyje. Darbe taip pat remiamasi Vytauto Didžiojo universiteto 2008-2009 metais vykdyto mokslinių tyrimų projekto „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos bei globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ duomenimis. Atliktų empirinių tyrimų medžiaga - dokumentų, literatūros šaltinių bei politikos ir diskurso analizė, autobiografinis tyrimas, pusiau struktūruoti interviu ir focus grupių tyrimai Lietuvoje, Norvegijoje, Airijoje, Ispanijoje, Anglijoje ir JAV – disertacijos įžvalgas papildo svarbia antrine informacija.

Darbo struktūra. Darbą sudaro trys dalys. *Pirmoje dalyje* analizuojama socialinės sanglaudos teorijos raida ir modeliai. Apsiribojama tik politinės ir sociologinės socialinės sanglaudos sampratos analize, siejant teorines interpretacijas su intelektinio kapitalo, konkurencingumo ir migracijos problematika Lietuvos kontekste. *Antroje dalyje* pristatoma intelektinio kapitalo ir socialinės sanglaudos teorijų sintezė. Į nacionalinį intelektinį kapitalą žiūrima kaip į socialinės sanglaudos kūrimosi veiksnį. Kadangi intelektinio kapitalo ir socialinės sanglaudos santykį išmatuoti valstybės lygiu ir tarp visų visuomenės grupių būtų pernelyg ambicingas darbo tikslas, *trečioje dalyje* apsiribojama vieno – aukštos kvalifikacijos darbuotojų - intelektinio kapitalo segmento analize. Intelektinio kapitalo, kaip žmogiškųjų išteklių, plėtros kontekstas susiejamas su socialinės sanglaudos ir švietimo ir mokslo sistemos problematika, bei atskleidžiami prieštaravimai tarp objektyvių ir subjektyvių žmogiškojo intelektinio kapitalo plėtros veiksnių. Analizuojami kokybiniai empirinio tyrimo duomenys, pateikiama jų interpretacija. *Baigiamojoje darbo dalyje* pateikiamos teorinio ir empirinio tyrimo išvados.

Mokslinės literatūros ir tyrimų Lietuvoje apžvalga. Kiekvienai socialinei, kultūrinei bei istorinei erdvei tirti taikomos teorinės priegos ir metodai skiriasi, tačiau socialinė sanglauda, kaip analitinė idėja ir normatyvinis idealas, yra naudojama susiejant mikro ir makro lygius (Friedkin, 2004). Apibendrinant, apžvalgą, reikia pabrėžti, kad Lietuvos mokslininkų publikacijos vienaip ar kitaip paliečia socialinės sanglaudos aspektus, tačiau tik nedaugelyje šių publikacijų socialinė sanglauda įvardijama tiesiogiai. Lietuvos mokslininkų publikacijos, kuriose netiesiogiai nušviečiami socialinės sanglaudos aspektai, apima nelygybės dimensiją bei akcentuoja visų pirma socialinių teisių ir pilietybės sampratos kitimo ES integracijos procese aspektus. Šie aspektai išsamiai nušviečiami M. Taljūnaitės 2005 m. monografijoje „Pilietybė ir socialinė Europos integracija“. Valstybės ekonominės raidos problematika, socialinės politikos ir gerovės valstybės kontekste nagrinėjami J. Aidukaitės (2010; 2009; 2003), A. Guogio (2010; 2006), R. Lazutkos (2007) darbuose. Lietuvos švietimo socialinio teisingumo sampratų įvairovė ir Lietuvos švietimo socialinio teisingumo rodikliai analizuojami L. Žalimienės ir bendraautorių (2011) studijoje. Išvadose autoriai kaip galimą ateities švietimo socialinio teisingumo švietime tyrimų sudėtinę dalį įvardija ir subjektyvių socialinio teisingumo kriterijų nustatymą ir analizę (žr. Žalimienė ir kt., 2011).

Socialinės atskirties tematika plėtojama E. Kocai (2007), S. Mikulionienės (2005), socialinės apsaugos – R. Lazutkos (2001) darbuose. Moterų ir vyrų lygių galimybių tyrimai apima visų pirma akademinės moters studijas (Taljunaitė, 2005a; Taljunaitė ir Žvinklienė, 2002; Novelskaitė, 2001; 2008; Novelskaitė ir Purvaneckienė, 2009; Žvinklienė, 2009; 2003). Kartų problematiką nagrinėjančios studijos skiria dėmesio metodologiniams kartų tyrimų (Taljunaitė, 2008b) ir kartų solidarumo formų ir veiksmų, lemiančių kartų solidarumą aspektams (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009; 2009a). Socialinės stratifikacijos ir aktualūs dabartinės socialinės tikrovės klausimai analizuojami M. Taljunaitės (1999) ir A. V. Matulionio darbuose (2005; 2005a; 2006). Šeimos instituto ir migracijos problematikos analizė pristatoma A. Maslauskaitės (2004; 2005), V. Stankūnienės ir A. Maslauskaitės (2008), A. Maslauskaitės ir V. Stankūnienės (2007), V. Stankūnienės (ir kt., 2001; 2005; 2003) bei G. Malinausko (2006) publikacijose. Demografinės kaitos klausimai aptariami „Lietuvos gyventojų politikos metmenyse“ (Stankūnienė, 2004, gyventojų senėjimo – S. Mikulionienės ir Stankūnienės (2003), V. Kanopienės ir S. Mikulionienės (2006) publikacijose.

Svarbią nišą Lietuvos mokslinių tyrimų erdvėje užima tautinio tapatumo, nacionalinio identiteto tyrimai (Taljunaitė, 2010a; Kraniauskienė, 2003 ir 2004; Ranonytė, 2004; išsami publikacijų šia tema apžvalga pateikiama Taljunaitės 2006 m. straipsnyje). V. Čiubrinsko ir J. Kuznecovienės (2008) sudarytame straipsnių rinkinyje autoriai (M. Taljunaitė, I. Šutinienė, L. Donskis, D. Daukšas) aptaria šiuolaikinio lietuviško identiteto raiškos įvairovę. Transnacionalumo reiškinių, nacionalinio identiteto ir migracijos tematika plėtojama J. Kuznecovienės (2009 ir 2009a), V. Čiubrinsko (2000; 2005; 2005a; 2006; 2008; 2009) publikacijose. Tautinės bendruomenės svetur tematika plėtojama D. Kuzmickaitės (2004; Čikagos lietuviai), N. Liubinienės (2009; Šiaurės Airijos lietuviai), I. Akstinavičiūtės (2009; Niujorko lietuviai) ir D. Daukšo (2010; Norvegijos lietuviai) darbuose.

Tautinių grupių ir etniškumo studijoms skirtas Etninių tyrimų instituto mokslinis žurnalas „Etniškumo studijos“. Instituto atliekami tyrimai apima etniškumo ir modernaus nacionalizmo studijas, etninės struktūros (Beresnevičiūtė, 2005; Kasatkina ir Beresnevičiūtė, 2006), etninių grupių adaptacijos (Kasatkina ir Leončikas, 2003; Kasatkina ir Leončikas, 2000) bei istorinę analizę (Kasatkina ir Marcinkevičius, 2009), etninio nepakantumo (Beresnevičiūtė, 2010; Frėjutė-Rakauskienė, 2009) bei imigrantų

integracijos tyrimus (Beresnevičiūtė, Leončikas, ir Žibas, 2009). Imigrantų švietimo ir lietuvių kalbos mokymosi klausimai analizuojami J. Zygmantas (2011) disertacijoje.

Tyrimai migracijos tema apima tiek ekonominių (Kazlauskienė, 2002; 2005; Sipavičienė, 2006; Martinaitis ir Žvalionytė, 2007; Strateginių studijų centras, 2006; Malinauskas, 2006; Gruževskis, 2006) tiek jos poveikio visuomenei analizę (Kanopienė ir Mikulionienė, 2006). Protų nutekėjimo klausimai aptariami V. Stankūnienės (1996) monografijoje, L. Rinkevičiaus ir A. Kazlauskienės (2006) bei Kazlauskienės ir Rinkevičiaus (2006) publikacijose, intelektualinio kapitalo praradimo aspektai analizuojami V. Jucevičienės ir kt. (2002) studijoje. Migracijos klausimams skiriamas didelis dėmesys įvardijant socialines priežastis, dėl kurių vyksta ilgalaikė ar trumpalaikė emigracija (Sipavičienė, 2006; Sipavičienė ir Jeršovas, 2010; Sipavičienė, Gaidys ir Jeršovas, 2010).

Socialinio kapitalo tema lietuvių autorių darbuose plėtojama analizuojant švietimo ir mokslo problematiką, integraciją į darbo rinką ir tyrėjų bei studentų mobilumą (Aidis ir Krupickaitė, 2009; Aidis ir kt., 2005; Aidis ir Mickiewicz, 2005; Kviešienė, 2005; Taljūnaitė, 2008; 2010; Lipnevič, 2008; Kuzmickaitė, 2008; Matulionis ir kt., 2010). Mokymosi visą gyvenimą konkurencingumo ir inovacijų aspektu, e-mokymosi ir informacinės visuomenės klausimai nagrinėjami A. Augustinaičio publikacijose (žr. Augustinaitis, ir kt.. 2008; Augustinaitis, ir kt.. 2009). I. Gečienės (2003) publikacijoje apžvelgiamas vakarų visuomenių diskursas apie intelektualų vaidmenį šiuolaikinėse visuomenėse ir šio diskurso atgarsiai posovietinėje sociologijoje. Teoriniai socialinio kapitalo aspektai plačiau nušviečiami A. Jokubaičio ir Z. Norkaus (2006), lietuvių kilmės autorės V. O. Bartkus ir J. H. Davis (2009) publikacijose. Socialinio kapitalo ir pilietinės visuomenės poveikio vaidmuo regioninio valdymo veiksmingumui ir regioninės politikos įgyvendinimo analizė pristatoma D. Paliukėnienės (2007) disertacijoje. V. Navicko ir bendraautorių (2010) monografijoje socialinės sanglaudos kontekste nušviečiamos aktualios socialinės-ekonominės problemos – užimtumas, darbo rinka, konkurencingumo rodikliai – bei jų raiškos turinys, formos ir galimi sprendimai, aptariami Lietuvos regionų plėtros aspektai. Lietuvoje atlikti intelektualinio kapitalo tyrimai atspindi bendrą tendenciją, susijusią su žinių ir informacijos amžiaus diktuojama būtinybe. R. Mikulėnienė daktaro disertacijoje „Intelektinio kapitalo valdymas: strateginis aspektas“ (2004) nagrinėjo intelektualinį kapitalą, siekiama rasti

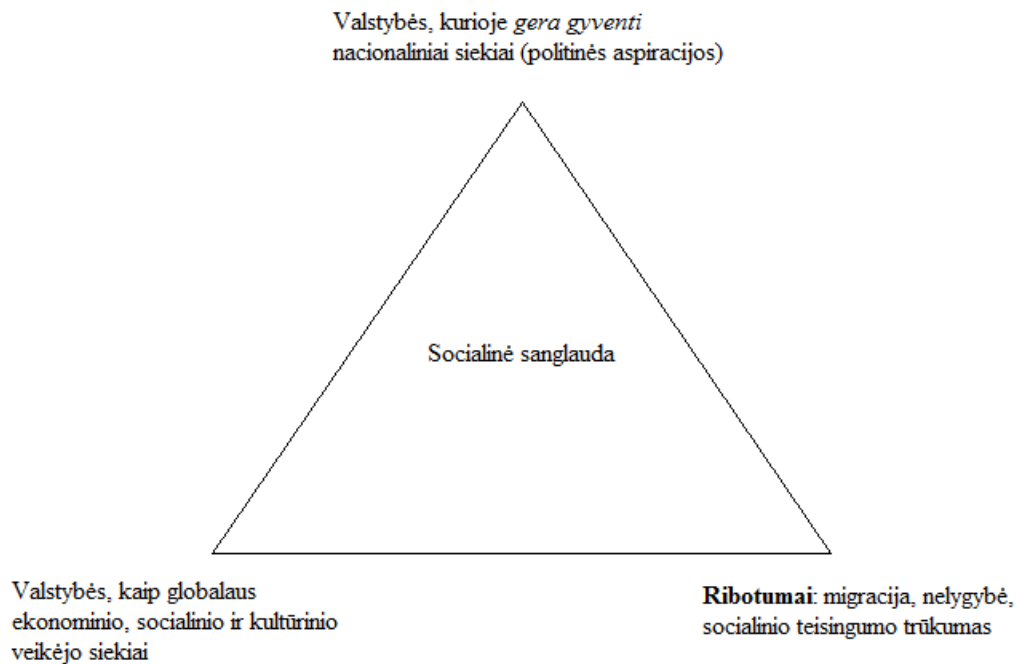
atsakymą į vieną iš dar neatsakytų šios naujos tyrimų erdvės klausimų – kaip intelektualio kapitalo valdymas gali būti integruotas į organizacijos strateginio valdymo procesą. Mikulėnienė ir Jucevičius (2000) teigia, kad intelektualio kapitalo valdymui skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi verslo pasaulis pereina į žinių amžių, kur veikti reikia atsižvelgiant į naują verslo aplinką. Autoriai pateikia intelektualio kapitalo sampratos, sandaros ir su ja susijusių sąvokų analizę bei pabrėžia, kad intelektualinis kapitalas susideda iš darbuotojų kapitalo, struktūrinio kapitalo ir santykių kapitalo, kurių pastarasis dar skirstomas į vartotojų kapitalą, tiekėjų kapitalą ir prestižą (Mikulėnienė ir Jucevičius, 2000). Ryšį tarp žmogiškojo kapitalo, rinkos kapitalo ir struktūrinio kapitalo kuria intelektualinis kapitalas (Gižienė ir Barkauskas, 2010). Pastarieji autoriai iškelia ir intelektualio kapitalo praradimo dėl migracijos problemą, bet išsamiai jos neanalizuoja. Šie ir kiti autoriai sutinka, kad žmogiškojo kapitalo praradimas dėl migracijos daro neigiamą įtaką šalies ekonomikos augimui (Rakauskienė, 2007; Cekanavicius ir Kasnauskiene, 2009; Gižienė ir Barkauskas, 2010).

Teorinės dalies apžvalga. *Socialinė sanglauda darbe suprantama* kaip žmonių (ar jų grupių) noras kooperuotis ir bendradarbiauti vieniems su kitais siekiant socialinės ir ekonominės pažangos ir gerovės (Stanley, 2003). Toks apibrėžimas parankus analizuojant mobilių asmenų ir imigrantų santykį su valstybe, kuris neapsiriboja vien tik integracija ar reintegracija, bei apima veikėjų veiksmų „iš viršaus į apačią“ ir „iš apačios į viršų“ įtampas. Šios įtampos parodytos 1-ajame paveiksle, kur socialinė sanglauda suprantama kaip besikurianti „trikampiame narve“, o tokių reiškinių, kaip migracija, nelygybė ar socialinio teisingumo trūkumas (jų sąrašas nėra baigtinis) riboja žmonių (ar jų grupių) norą kooperuotis ir bendradarbiauti vieniems su kitais siekiant socialinės ir ekonominės pažangos. Apibendrinant įvairių autorių svarstymus, aiškėja, kad socialinė sanglauda apima normatyvinį-etinį, ekonominį ir socialinį dėmenis. Pasak Heyneman (2003), ekonominis klestėjimas neįmanomas be žmonių bendradarbiavimo (*cooperation*). Aukštojo mokslo institucijų indėlių į socialinės sanglaudos kūrimąsi Heyneman (2002-2003) laiko esminiu – valstybė investuoja į švietimą siekdama ekonominio klestėjimo ir taip ber bendradarbiavimą (etinis-normatyvinis dėmuo) užtikrina politinių, socialinių ekonominių ir pačių švietimo organizacijų pažangą. Apibendrinant, mokslinę literatūrą skirtą intelektualio kapitalo analizei paaiškėja, kad Lietuvoje žmogiškųjų išteklių segmentui intelektualio kapitalo tyrimuose skiriamas

nepakankamas dėmesys. Žmogiškasis kapitalas – tai sukaupta kompetencijų, mokymosi įgūdžių ir žinių vertė, kuria jie disponuoja, todėl žmogiškasis kapitalas - pati sudėtingiausia intelektualinio kapitalo dalis, nes jo „apskaita“ nepasiduoda įprastai buhalterijai (Lynn, 1998). Wall ir Martin (2004) nuomone struktūrinis kapitalas, kaip apskaičiuojamieji „kietieji“ ištekliai, kurių išraiška - buhalterinė - yra ne tokie svarbūs kaip darbuotojų pasitenkinimas, drabuotojų generuojamos idėjos ir organizacinė kultūra. Be to, intelektualinio kapitalo tyrimuose dominuoja verslo sektoriaus organizacijų analizė žmogiškojo kapitalo aspektu. Švietimo ir mokslo sektorius skiriasi nuo verslo sektoriaus ir nepaisant liberalizavimo tendencijų, jis atlieka ne tik ekonominę, bet ir socialinę-politinę-kultūrinę misiją (Wink, 2004) per kurią prisideda prie bendrojo gėrio (*common good*) ir visuomenės pažangos (Coleman, 1988; Heyneman, 2005 cit. Heuser, 2007). Todėl siekiant iš dalies užpildyti šią intelektualinio kapitalo tyrimų nišą, darbe intelektualinio kapitalo tyrimo centru laikomas žmogiškasis intelektualinis kapitalas, kaip žmonių profesinė grupė, o visų intelektualinio kapitalo rūšių visuma ir jų tarpusavio sąsajos toliau analizuojami kiek tai yra tikslinga ir atskleidžia prieštaravimus tarp objektyvių ir subjektyvių žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros veiksnių.

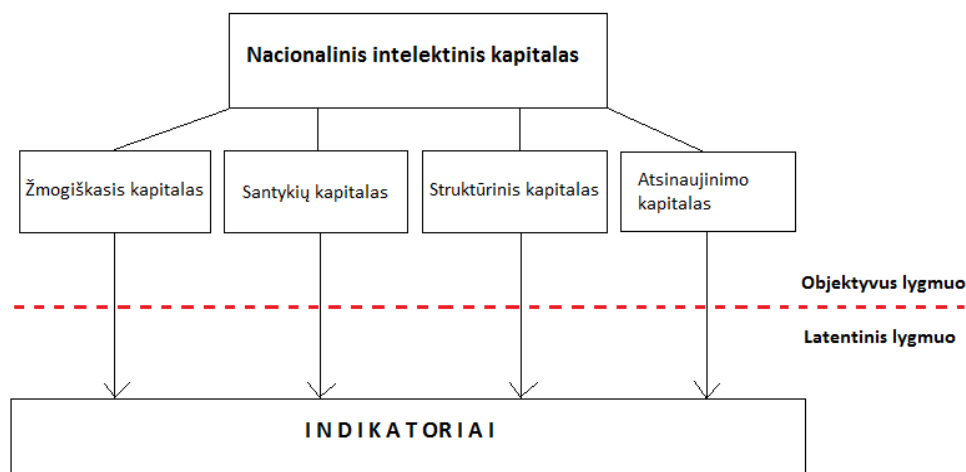
Socialinės sanglaudos prieiga tiriant žmogiškąjį intelektualinį potencialą pirmiausia siejama su Heyneman (2000; 2002; 2003) ir Heuser (2007) švietimo ir aukštojo mokslo sektorių tyrimais bei socialinio ir žmogiškojo kapitalo aukštojo mokslo institucijose analize. Heyneman (et al 2007) ir Heuser (2007) teigimu, švietimo ir mokslo institucijos kuria žmogiškąjį kapitalą ir prisideda prie ekonominio augimo ir socialinės sanglaudos. Daroma skirtis tarp intelektualinio kapitalo *per se* ir nacionalinio intelektualinio kapitalo. Ši skirtis yra svarbi, nes leidžia intelektualinio kapitalo analizę atlikti socialinės sanglaudos kontekste, bei taip parodyti nacionalinio kapitalo vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimuisi. Kita vertus, valstybės, kaip socialinio veikėjo, vaidmuo tampa svarbus pritaikant savo intelektualinį kapitalą globaliai konkurencijai, inovacijų plėtrai bei švietimo sistemai, kurioje „gaminamos“ globalios kompetencijos ir įgūdžiai.

1 pav. Socialinės sanglaudos kūrimosi procesas

Čia galima išvystyti analitinį paradoksą kalbant apie valstybę: valstybė reikalinga intelektiniam kapitalui sukurti (su savo švietimo ir mokslo sistema ir jos infrastruktūra) tačiau intelektiniam kapitalui valstybė „nereikalinga“ nes jis yra globaliai „likvidus“ t.y. įgūdžiai ir kompetencijos, yra lengvai perkeliama iš vienos valstybės į kitą, iš vienos globalios korporacijos į kitą. 2 pav. parodytas konceptualus nacionalinio intelektinio kapitalo modelis, kuriame išskirti objektyvūs ir latentiniai (subjektyvūs) intelektinio kapitalo dėmenys. Daugelyje iki šiol atliktų tyrimų autoriai koncentruojasi ties objektyviais intelektinio kapitalo indikatoriais. analizuojant nacionalinį intelektinį kapitalą svarbu įvertinti subjektyvius (latentinius) nacionalinio intelektinio kapitalo indikatorius. Šie indikatorius yra kokybiniai. Autoriai (Weziak 2007; Lin ir Edvinsson 2011) išskiria šiuos latentinius indikatorius – pasitikėjimo ir priklausymo valstybei jausmą, pasitenkinimą gyvenimu arba toleranciją, kaip labai svarbius nacionalinio intelektinio kapitalo analizei. Taigi apibendrinant galima teigti, kad intelektinio kapitalo tyrimams nuo *per se* tyrimų pasukus nacionalinio intelektinio kapitalo matavimo link, į šiuos tyrimus tapo būtina įtraukti socialinės sanglaudos indikatorius, taip išryškinant subjektyvius (latentinius) kintamuosius.

Sudaryta pagal Weziak, 2007

2 pav. Nacionalinio intelektualinio kapitalo modelis

Lin ir Edvinsson (2011) studijoje „Nacionalinis intelektinis kapitalas“ išskiria kvalifikuotos darbo jėgos rodiklį kaip vieną iš intelektualinio kapitalo matavimo kintamųjų. Autoriai siūlydami nacionalinio intelektualinio kapitalo tyrimo modelį daugelį kiekybinių (patogių statistikams ir politikams) rodiklių siūlo vertinti kokybiškai. Kokybiniais parametrais jie siūlo operacionalizuoti ir tokius indikatorius kaip moksliniai tyrimai (vertinant ne jų skaičių, bet įtaką ekonomikos plėtrai), darbuotojų mokymus (vertinant darbdavių norą investuoti į žmones), užsienio kapitalo įmones (vertinant galimybes plėtoti tarptautinį verslą). Lin ir Edvinsson (2011) supratimu tik kokybinis šių ir kitų kriterijų (valdžios efektyvumas, sąlygos verslui, kultūrinis atvirumas ir pan.) vertinimas gali atskleisti nacionalinio intelektualinio kapitalo būklę bei parodyti šalies galimybes ir numatyti jos raidą.

Žmogiškojo potencialo išsaugojimo ir pritraukimo problematika apjungia diskusiją apie „naująsias migracijos trajektorijas“ ir „naujus iššūkius“ socialinei sanglaudai (Favell, 2010; Recci, 2010). Nors teritorinis ir geografinis mobilumas suvoktinas ne kaip neigiamas ir ribotinas reiškinys, o kaip siektinas modernios mokslo ir studijų sistemos bruožas, skatinantis atvirą pasauliui ir naujovėms mokslo aplinką ir mokslo plėtrą, keitimąsi žiniomis bei kūrybingumą, iškyla nacionalinių ir globalių interesų derinimo problema, todėl išskiriama valstybės, kaip nacionalinio intelektualinio kapitalo gausintojo, teorinė perspektyva, t.y. intelektinis kapitalas nėra įmanomas be valstybės. Nacionalinio intelektualinio kapitalo modelis išskiria objektyvius ir subjektyvius

intelektinio kapitalo dėmenis. Daugelyje iki šiol atliktų tyrimų autoriai koncentruojasi ties objektyviais intelektinio kapitalo indikatoriais. Objektyvūs indikatoriai analizuojami remiantis kiekybiniais parametrais. Kita vertus, analizuojant nacionalinį intelektinį kapitalą svarbu įvertinti subjektyvius nacionalinio intelektinio kapitalo komponentus. Apibendrinant, galima konstatuoti, kad **socialinės sanglaudos ir migracijos procesų valdymas yra skirtingas**, ir kai kurios šalys investuoja į aukštą kvalifikaciją turinčius asmenis ir švietimą, taip siekdamos užtikrinti socialinę sanglaudą.

Empirinės dalies apžvalga. Socialinės sanglaudos ir migracijos procesų valdymas yra skirtingas, ir šalys investuoja į aukštą kvalifikaciją turinčius asmenis ir švietimą, taip siekdamos užtikrinti socialinę sanglaudą. Išanalizavus Lietuvos statistinius duomenis apie žmogiškojo intelektinio kapitalo rodiklius dvi grupės atsiduria intelektinio kapitalo tyrimų centre. Pirmoji –tyrėjai įgiję mokslo laipsnį ne Lietuvoje (kiekybiniai duomenys apie juos riboti, o kokybinių įžvalgų trūksta). Antroji grupė - ne ES šalių mokslininkai ir tyrėjai vykdančys mokslinius tyrimus Lietuvoje. Tyrime remiamasi prielaida, kad siekiant geriau paaiškinti objektyvius (ekonominius) intelektinio kapitalo pritraukimo ir išstūmimo iš valstybės priežastis reikia tirti subjektyvius veiksnius. Kokybinio tyrimo duomenys analizuojami pagal Jenson (1998) išskirtą priklausymo kategoriją, ją siejant į konceptualią visumą su (Duhaimė, et al. 2004) išskirtais socialinės sanglaudos analitiniais pjūviais. Duhaimė (et al 2004) ir Jenson (1998) išskirtos kategorijos tyrime taip pat siejamos su Forsė ir Parodi (2009) socialinės sanglaudos teorija ir Guibet Lafaye (2009) išskirtais socialinės sanglaudos modeliais. Pasitikėjimas institucijomis ir dalyvavimas jų veikloje, objektyvios ir subjektyvios priežastys dėl pasitraukimo/pasilikimo (migravimo iš/į) bendruomenės, socialinė įtrauktis: neformalių emocinės socialinės ir ekonominės paramos „tinklų“ prieinamumas, ekonominė įtrauktis, bendruomenės (aplinkinių) gyvenimo kokybė t.y. pasitenkinimas ir saugumo jausmas yra išskiriami kaip aspektai, kurių analizė leidžia papildyti teorinius svarstymus apie socialinės sanglaudos kūrimosi modelius. Naujos žinios atsiranda individo lygmenyje, tačiau individualių (asmeninių) žinių prieinamumas kitiems yra esminis konkurencingumo elementas (Koenig ir Membrillo 1998). Šis prieinamumas turėtų būti užtikrinamas visuose lygmenyse. Turėtų būti užtikrinamas žinių tęstinumas ir jų priklausymo „kažkam“ – įmonei, organizacijai ar valstybei jausmas (Stewart, 1997). Apskritai „priklausymo jausmas“ yra tai kas apjungia individualių žinių kūrimo procesą

su intelektiniu kapitalu (Koenig ir Membrillo 1998). Taigi „naujosios“ migracijos kontekste tampa svarbūs subjektyvūs socialinės sanglaudos dėmenys, apie kuriuos vis daugiau kalbama kaip apie „socialinę kokybę“ (Pichler ir Wallace 2009). Taigi žmogiškojo potencialo vystymo problematika apjungia diskusiją apie „naujasias migracijos trajektorijas“ (Favell 2010) ir „naujus iššūkius“ socialinei sanglaudai (Recci 2010). Šio proceso analizė leidžia ištirti, kokį vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimo(-si) kontekste atlieka žmogiškasis intelektinio kapitalo segmentas.

IŠVADOS

1. Socialinės sanglaudos koncepcija bei teorija tik plėtojasi, o mokslinę literatūrą, nagrinėjančią socialinės sanglaudos problematiką, galima apibendrinti, išskiriant keletą perspektyvų. Pirma, socialinė sanglauda nėra aiškiai apibrėžta, tačiau įvertinus platų probleminių temų (jų sąrašas nėra baigtinis) spektrą, kurio kontekste ši sąvoka vartojama, galima teigti, kad politinis socialinės sanglaudos sampratos diskursas *a priori* kyla iš sociologinių ir socialinės teorijos interpretacijų. Antra, socialinė sanglauda suprantama kaip deskriptyvus visuomenės modelis, kuris yra eklektiškas ir jam tirti pasitelkiamas platus tarpdisciplininių įžvalgų spektras. Socialinė sanglauda analizuojama kaip objektyvių ir subjektyvių veiksnių aplinka (kontinuumas), kurioje vyksta individų, grupių, institucijų, visuomenių ir sistemų sąveika. Empiriniai šios sąveikos tyrimai apima platų tarpdisciplininių įžvalgų spektrą: nuo gyventojų politikos iki technologinės kaitos. Socialinės sanglaudos teorija dažniausiai pasitelkiama siekiant paaiškinti valstybės lygmeniu vykstančių socialinių ir ekonominių procesų dinamiką. Socialinė sanglauda dėl normatyvinio-etinio sando suvokiama kaip siektinas visuomenės raidos idealas, tuo tarpu ji tiriama kaip procesas ir/ar esama būseną.

2. Socialinės sanglaudos teorinių modelių analizė parodė, kad šalyse egzistuoja skirtingi socialinės sanglaudos modeliai, o „įsivaizduojama socialinė sanglauda“, kaip analitinė idėja, reikalinga suburti individams, esantiems transnacionaliniuose socialiniuose tinkluose. Kita vertus, dėl to, kad nėra susitarta dėl vieningos perspektyvos ir empirinių indikatorių socialinės sanglaudos tyrimuose, ateityje reikalingas šių modelių empirinių indikatorių tikslinimas. Kadangi tai labai daugialypė ir daugiaašė teorinė perspektyva, jai taip pat reikalingi daugiaaspekčiai tyrimų metodai. Socialinės sanglaudos teorija susieja į vieną visumą mikro, viduriniojo ir makro lygmens socialinius reiškinius, t.y. einama nuo

asmens, bendruomenės, institucijos ir valstybės, globalių, daugiaaspekčių, transnacionalių, socialinių reiškinių link.

3. Socialinės sanglaudos prieiga gali būti taikoma tiriant intelektinį potencialą bei švietimo ir aukštojo mokslo sektorių tyrimuose analizuojant socialinį ir žmogiškąjį kapitalą. Apibendrinant, teorines išvalgas galima teigti, kad žmonių potencialas yra socialinės sanglaudos kūrimosi prielaida. *Žinių visuomenės* kontekste žmogiškojo intelektualinio kapitalo generuojamos idėjos ir inovaciniai sprendimai kuria socialinę sanglaudą t.y. kokybišką visuomenę, kuri geba įtraukti didžiausią žmonių skaičių ir taip ne tik mažinami prieštaravimai ir nesusikalbėjimas tarp skirtingų visuomenės grupių, bet ir užtikrinama tolygi ekonominė, socialinė ir kultūrinė valstybės raida. Žinios ir žmogiškasis kapitalas lemia ekonomikos augimą ir socialinius pokyčius, taigi nacionalinio intelektualinio kapitalo generuojama ekonominė valstybės gerovė yra socialinės sanglaudos kūrimosi veiksnys.

4. Socialinės sanglaudos ir intelektualinio kapitalo koncepcijų sąveikos analizė parodė, kad žmogiškasis intelektualinis kapitalas yra stiprinantis ir palaikantis socialinę sanglaudą socialinės struktūros mechanizmas. Nors kiekvienos šalies migracijos istorija bei joje susikūrusios bendruomenės savaip formuoja šalies migracijos politiką, tačiau lygybės įteisinimas bei pagrindinių žmogaus teisių gynimas yra tas standarto minimumas, kuriuo grindžiamas tiek piliečių, tiek atvykėlių įtraukimas. Galima konstatuoti, kad intelektualinio potencialo kūrime valstybės ir formalijų institucijų vaidmuo apsprendžia tai kas vyksta su asmeniu (vietiniu ar imigrantu) jam/jai tapatinantis su instituciniu ar valstybės kontekstu todėl nagrinėjant intelektualinio kapitalo vaidmenį socialinės sanglaudos formavimuisi neabejotinai tenka analizuoti ir vertinti valstybės ir institucijų vaidmenį ir jų reikšmę individui. Socialinės sanglaudos teorija ir intelektualinio kapitalo teorija sujungia tiek ekonominius, tiek neekonominius indikatorius. Taigi žmogiškųjų išteklių segmento tyrimai yra vertingų žinių apie intelektualinio kapitalo poveikį valstybės raidai ir socialinei sanglaudai šaltinis.

5. Žmogiškojo kapitalo praradimo ir pritraukimo problemos ir jų sprendimai iliustruoja požiūrio į migracijos reiškinį kaitą. Į migraciją, kaip į judėjimą tarp valstybių, žiūrima ne kaip į baigtinį reiškinį, bet kaip į nuolatinę būseną. Taigi aukštos kvalifikacijos asmenų judėjimas tarp valstybių turėtų būti siejamas ne vien su dichotominiu traukos-stūmos veiksnių migracijos modeliu (kuris išlieka svarbus), bet ir su mobilus/migruojančio

asmens subjektyviu santykiu su valstybe. Nors teritorinis ir geografinis mobilumas suvoktinas ne kaip neigiamas ir ribotinas reiškinys, o kaip siektinas modernios mokslo ir studijų sistemos bruožas, skatinantis atvirą pasauliui ir naujovėms mokslo aplinką ir mokslo plėtrą, keitimąsi žiniomis bei kūrybingumą, iškyla nacionalinių ir globalių interesų derinimo problema, todėl išskiriama valstybės, kaip nacionalinio intelektualio kapitalo gausintojo teorinė perspektyva, nes intelektualinis kapitalas nėra įmanomas be valstybės. Remiantis nacionaliniu intelektualio kapitalo modeliu, galima konstatuoti, kad socialinės sanglaudos ir migracijos procesų valdymas yra skirtingas, todėl šalys investuoja į aukštą kvalifikaciją turinčius asmenis ir švietimą, taip siekdamas užtikrinti socialinę sanglaudą.

6. *Pasivirtino pirmasis disertacijoje ginamas teiginys* - Lietuvoje, vertinant žmogiškojo intelektualio kapitalo plėtros aspektu, socialinės sanglaudos modelis plėtojasi kaip individualistinio liberalaus minimalios socialinės sanglaudos bruožų modelis. Remiantis šiuo modeliu, socialinės sanglaudos praradimas, suprantamas kaip individų dalyvavimo bendruomeninėse veiklose ir institucijose sumažėjimas – kurio rezultatas (subjektyvaus) ryšio su valstybe silpnėjimas. Lietuvos valstybės investicijų į švietimą fiskalinių prioritetų kaita įtvirtina aukštojo mokslo, kaip finansinės naštos valstybei, bet ne kaip investicijų į žmogiškąjį kapitalą modelį. Apibendrinant darbo rinkos aspektu, įgūdžių ir kompetencijų pasiūlos-paklausos mechanizmas priklauso nuo švietimo sistemos, tačiau Lietuvos švietimo sistemoje daugiau veikia rinkos savireguliaciniai mechanizmai, todėl ekonominio ir socialinio atlygio mechanizmai tampa iškreipti, o tai skatina visuomenės susiskirstymą pagal rinką. Tokio susiskirstymo galimos svarbiausios pasekmės - emigracija ir ryšių su valstybe silpnėjimas. Remdamiesi liberaliuoju socialinės sanglaudos modeliu, galime teigti, kad individų investicijos į žmogiškąjį kapitalą, kaip suteikiantį geresnes ekonomines ir socialines galimybes yra paremtos racionalios naudos (tačiau nebūtinai ekonominės) maksimizavimo siekiais. Tyrimo duomenys rodo, kad Lietuvos intelektualinis kapitalas, visų pirma kaip žmogiškieji išteklių, skirstosi pagal rinką, nes individas yra pats savo žmogiškojo kapitalo „savininkas“ ir naudodamasis laisvos rinkos ir mobilumo galimybėmis sprendžia, kaip ir kur išnaudos įgūdžius ir kvalifikaciją. Šalia jau turimų įgūdžių ir kvalifikacijos mobilumas/migracija teikia individui galimybių įgyti papildomų žinių ir įgūdžių, kaip ekonominių-socialinių ir kultūrinių resursų, kurie atsipirks ateityje, taigi Lietuvos institucinė aukštojo mokslo

aplinka išlieka pasyvi šių asmenų „išlaikymo“ erdvė, t.y. tiek Lietuvos piliečiai, įgiję mokslo laipsnį užsienyje, tiek trečiųjų šalių tyrėjai gali būti apibūdinami „nepriklausomais“ darbuotojais institucijose ir „nepriklausomais“ gyventojais Lietuvoje.

7. *Pasitvirtino antrasis disertacijoje ginamas teiginys* - lietuvių kilmės ir ne ES šalių mokslininkai ir tyrėjai, kaip intelektualinio kapitalo segmentai, yra prieštaringame socialinių teisių įgyvendinimo, pasitikėjimo/solidarumo ir socialinių tinklų kontekste. Prieštaravimus, kurie reiškiasi institucijose ir jų institucionalizuotose praktikose, labiausiai atskleidžia empirinis tyrimas, todėl abiejų tirtųjų grupių informantai verčia kelti klausimą apie „profesinės bendruomenės glaudumo“ apibrėžimą. Kiekvienai tiriamųjų grupei būdingos atskiros tapatinimosi kategorijos. Lietuviams „nesitapatinimo“ centre – valdymo hierarchijos, tuo tarpu trečiųjų asmenų piliečių „nesitapatinimo“ centre – jų Lietuvoje įgytos patirtys iš kontaktų su vietiniais turėjimo ar neturėjimo. Interviu su Lietuvos piliečiais atskleidžia hierarchinės galios ir žmogiškojo intelektualinio kapitalo bejėgiškumo dinamiką, t.y. subjektyviame lietuvių informantų „pasaulyje ten“, patiriama savo tapatumo pilnesnė raiška, galia ir pripažinimas, o „pasaulyje čia - Lietuvoje“, atsiskleidžia asimetrija ir prieštaravimai tarp išsilavinimo, pripažinimo, darbo rinkos ir ekonominės sėkmės. Atskleistas vertinimų ir nuomonių spektras rodo, kad subjektyvūs veiksniai lemia nevisapusišką, netinkamą ir dažnai informantams nepriimtina žmogiškųjų išteklių naudojimą organizacijose, o tai lemia šių išteklių paradimą ir nepanaudojimą bei nesukuriamą vertę Lietuvai. Atskleisti prieštaravimai atspindi ir Lietuvos valstybės autoriteto nuvertinimą, tačiau svarbiausia informantų priklausymo sąlyga – savo profesinių laimėjimų atskleidimas ir potencialo panaudojimas organizacijoje, todėl remiantis tyrimo duomenimis, išryškėja, kad daugeliu atvejų darbo organizacinė kultūra Lietuvoje veikia kaip subjektyvus intelektualinio kapitalo stūmos, veiksnys silpninantis norą bendradarbiauti ir kooperuotis siekiant pažangos.

8. Apibendrinant tyrimo su ne ES šalių tyrėjais duomenis, galima teigti, kad tirtieji aukštos kvalifikacijos atvykėliai iš trečiųjų šalių „išmoko“ būti „nematoma“ socialine grupe. Jų integracijos į platesnį Lietuvos kontekstą „receptas“ – „būti nematomiems“. Kontaktai su lietuviškosios visuomenės dauguma apsiriboja profesiniais ir darbiniais santykiais, išskyrus sutuoktinius ir artimus draugus, o tapatinimasis su Lietuva – minimalus, kaip ir minimalūs kontaktai su simbolinėmis (pilietybe) ar socialinėmis institucijomis. Tikėtina, kad egzistuoja tam tikras „atsišakojimas“ nuo lietuvių kultūros,

kalbos ir visuomenės. Informantai savęs neįvardija kaip lygiateisių, nes jie automatiškai atskiria save nuo teisių ir pareigų priimančioje valstybėje, t.y. jie jaučiasi toleruojami, priimami, ekonomiškai ir socialiai daugiau ar mažiau saugūs, bet jie nepriklauso – jie yra migrantai *par excellence*.

9. Lietuviams informantams pilietybės ar kilmės kriterijai išlieka svarbūs, tačiau šiems informantams užtenka „žinojimo“ apie priklausymą Lietuvai, o visi kiti socialiniai santykiai gali reikštis ir kitose erdvėse. Tokiems socialiniams santykiams kaip darbo rinka ir profesija, judėjimas tarp valstybių suteikia daugiau galimybių, t.y. įvairių ir kitokių socialinio gyvenimo erdvinių formų. Kita vertus, dėl ryšių ir bendradarbiavimo su Lietuva šis intelektualinio kapitalo segmentas, nėra visiškai prarandamas. Lietuvos piliečiai informantai labiausiai susisaisto su profesine bendruomene. Galima išskirti dvi jų susisaistymo strategijas: informantai, siejantys savo gyvenimą su Lietuva (jiems būdinga užsienyje siekti asmeninio tobulėjimo, tenkinti savirealizacijos poreikius); ir kosmopolitiški informantai, kurių aspiracijas ir motyvaciją lemia orientacija į rinką ir sėkmingą karjerą, jiems mažai svarbi šalis, kurioje jie dirba. Jie dažniausiai turėjo profesinių interesų keliose valstybėse, kurių viena buvo Lietuva. Tačiau užsienyje gyvenančių, bet bendradarbiaujančių su Lietuvos mokslo institucijomis informantų įsipareigojimai Lietuvoje buvo trumpesnio laikotarpio, be aiškių profesinių perspektyvų ir labiau simbolinio pobūdžio. Gyvenančių Lietuvoje informantų profesiniai įsipareigojimai užsienyje yra aiškiau pamatuojami, šie informantai reiškė didesnę pasitikėjimą institucijomis užsienyje, jie galėjo aiškiau apibrėžti šiuos įsipareigojimus bei žinojo aiškia jų perspektyvą. Informantų įsidarbinimo ir paieškos būdai suponuoja mintį, kad siekiant palaikyti ryšius su aukščiausios kvalifikacijos asmenimis užsienyje ir taip jų „neprarasti“, vertinga socialiai ir finansiškai investuoti ne į individualius asmenis (t.y. jų „pritraukimą“ ar „sugrįžimą“, nes dauguma Lietuvos aukštos kvalifikacijos asmenų migracijos valdymo instrumentų yra orientuoti į individą), bet į socialinių tinklų kūrimą ir stiprinimą, t.y. investuojant į profesinių bendruomenių (kuriose atsiskleidžia individualumas) kūrimą ir/arba stiprinimą. Šių bendruomenių kūrimas, paremtas pasitikėjimu institucijomis ir dalyvavimu jų veikloje ir profesinių kolektyvų geografiškai neribojami tarpusavio ryšiai stiprintų socialinę sanglaudą.

10. Nors tyrimas atskleidė tam tikrą žmogiškojo intelektualinio kapitalo socialinę poliarizaciją – „mes išvykusieji“ ir „tie, kurie lieka“, visgi reiktų pastebėti, kad aukštos

kvalifikacijos asmenų „nepriklausomas“ santykis su valstybe (arba išvykimas) gali „sureikšminti“ švietimo ir mokslo vaidmenį prarandančioje talentus valstybėje, t.y. išvykstantieji tarsi pademonstruoja, kad aukšta kvalifikacija yra prielaida geresnėms ekonominėms ir gyvenimo kokybės galimybėms, ir tai sukelia mokslo ir švietimo vertės didėjimą Lietuvoje. Šis mokslo ir švietimo vertės didėjimas gali paskatinti žmones kilmės šalyje investuoti į išsilavinimą, tuo pačiu metu „netiesiogiai“ reikalauti geros švietimo kokybės (žinoma, ir tam, kad vėliau būtų galima išvykti). Teigiamas tokio proceso padarinys galėtų būti švietimo ir mokslo sistemos regeneracija, jos kaita ir pokyčiai, švietimo ir mokslo prestižo didėjimas. Prieštaringas šio proceso padarinys yra (arba gali būti) tai, kad žmogiškojo intelektualio kapitalo praradimas nemažėtų (bent jau trumpalaikėje perspektyvoje). Dar vienas teigiamas šio proceso padarinys galėtų būti tai, kad tyrimų duomenimis aukštos kvalifikacijos asmenų sugrįžimo į kilmės šalį tikimybė yra didesnė nei žemos kvalifikacijos darbuotojų

11. Ar Lietuva pajėgi užtikrinti socialinę sanglaudą? Intelektinio kapitalo ir socialinės sanglaudos sąveika remiasi tokiomis idėjomis, kaip pasitikėjimas, pripažinimas, ir dalyvavimas, kurios yra ne tik individualios gyvenimo kokybės, bet yra ir demokratijos pagrindas. Be šių idėjų nėra įmanoma pilnai funkcionuojanti valstybė. Nors migracijos „traukos-stūmos“ modelis išlieka svarbus analizės instrumentas vertinant intelektualio kapitalo judėjimą tarp valstybių, tačiau subjektyvūs veiksniai – valstybės autoriteto nebuvimas, nepalanki institucinė aplinka – gali veikti kaip pasitikėjimą vieni kitais, pripažinimą ir dalyvavimą silpninantys veiksniai visų pirma viduriniu (instituciniu) lygmeniu, todėl atsakymas į klausimą, ar Lietuvos intelektualinis kapitalas sukuria prielaidas socialinei sanglaudai, negali būti vienareikšmiškas.

Informacija apie disertacijos autorių

Liutauras Labanauskas yra Lietuvos socialinių tyrimų centro, Sociologijos instituto jaunesnysis mokslo darbuotojas. Turi ES politikos ir administravimo magistro laipsnį bei anglų kalbos filologijos bakalauro išsilavinimą. Nuo 2007 iki 2009 m. studijavo Socialinių tyrimų instituto, nuo 2010 iki 2011 m. - Lietuvos socialinių tyrimų centro ir Vilniaus universiteto sociologijos krypties jungtinėje doktorantūroje. Studijų laikotarpiu gilino žinias neilgos trukmės stažuotėse Oslo, Turku ir Kembridžo universitetuose. Nuo 2006 m. kaip tyrėjų grupės narys dalyvavo ES 6 – osios Bendrosios programos mokslinių tyrimų projekte „Visą gyvenimą besimokančios Europos link: švietimo sistemos ir darbo rinkos kintančiose Rytų ir Centrinės Europos šalyse“ (LLL2010, 2005-2011), taip pat tyrimų projekte “Trečiųjų šalių mokslininkų ir tyrėjų tarptautinis mobilumas Europos Sąjungoje” (ŠMM, 2009-2010), bei Vytauto Didžiojo universiteto ir Socialinių tyrimų instituto bendrame tyrimų projekte “Tautinio tapatumo išsaugojimas europeizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ (2007-2009). Liutauras Labanauskas yra Lietuvos jaunųjų mokslininkų sąjungos ir Lietuvos-Prancūzijos asociacijos narys.

Mokslinių interesų sritys: mokymasis visą gyvenimą, švietimo sociologija, socialinės sanglaudos ir migracijos procesai.

Mokslinės publikacijos

Labanauskas, Liutauras, Taljūnaitė, Meilutė. Socialinė sanglauda kaip sociologinio pažinimo objektas. *Filosofija, Sociologija*, Vilnius, 2010 m. Nr. 2. P. 151-159.

Taljūnaite M., Labanauskas L. “*Improving Policy and Evolving Practices of Social Cohesion in Formal Education: The Case of Lithuania*” in Learning in Transition: Policies and Practices of Lifelong Learning in Post-Socialist Countries. V. Kozlovskiy, R. Voorman, T. Roosalu (Eds.) St. Petersburg: Nauka / Intersocis, 2010

Taljūnaitė, M., Labanauskas, L. Lietuviai svetur: tautinio tapatumo išsaugojimas / mokslo studija. Vilnius : Socialinių tyrimų institutas, 2009. – 162 p.

Labanauskas L. Lietuvos mokslininkų tarptautinis mobilumas: tendencijos, problemos ir gairės pokyčiams (Tyrėjų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą, ats. red. M. Taljūnaitė), 2008, Socialinių tyrimų institutas. P. 140-163.

Labanauskas L. Profesinės karjeros ir migracijos ryšys: kartos studija - *Filosofija, Sociologija*, Vilnius, 2008 m. Nr. 2. P. 64-75.

Labanauskas L. Social aspects of the functioning of the Ignalina Nuclear Power Plant - *Viešoji politika ir administravimas*, 2007 m. Nr. 22. P. 78-85.

Labanauskas L. Protų nutekėjimo problema Lietuvoje: medikų emigracija - *Filosofija, Sociologija*, Vilnius, 2006 m. Nr. 2. P. 27-34.

Pranešimai konferencijose

Labanauskas L. *What is good for highly-skilled immigrants and what are highly-skilled immigrants good for? The case of Lithuania*. Pranešimas konferencijoje New Migrations, New Challenges, 2010 m. birželio 30 – liepos 3 d. Trinity College Dublin, Airija.

Labanauskas L. Grynojo tautinio tapatumo pabaiga? Migrantai ir socialinė sanglauda. Vytauto Didžiojo universiteto ir Socialinių tyrimų instituto mokslinė konferencija „Identitetas ir migracija: teorinės perspektyvos ir praktikos“, Vilnius, 2009 m. lapkričio 20 d.

About the author

Liutauras Labanauskas has worked as a junior research fellow at the Lithuanian Social Research Centre, Institute of Sociology since 2006. He holds a BA in English Literature and Masters Degree in EU policy and Administration. He was a doctoral student at the Institute for Social Research (2007-2009) and the Lithuanian Social Research Centre Institute of Sociology from 2010 to 2011. His experience at different levels of the research process covers 5 years. As a member of the research team he was responsible for administrative and research support for a number of research projects including the EU 6th Framework Programme Project "Towards a Lifelong Learning Society in Europe: The Contribution of the Education System", "The Social Aspects of the Mobility of non-EU Researchers in Lithuania" commissioned by the Lithuanian Ministry of Education and Kaunas Vytautas Magnus University and Institute for Social Research joint research project on Lithuanian national identity and migration (2008-2009). He presented his research and participated in a number of conferences, seminars and workshops. His research interests include life-long learning, sociology of education, migration and development, and social cohesion.

Publications and dissemination of the research

Articles

Labanauskas, L., Taljūnaitė, M.. Socialinė sanglauda kaip sociologinio pažinimo objektas. (Social cohesion as an object of sociological inquiry). *Filosofija, Sociologija*, Vilnius, 2010 m. Nr. 2. P. 151-159.

Taljunaite M., Labanauskas L. "Improving Policy and Evolving Practices of Social Cohesion in Formal Education: The Case of Lithuania" in Learning in Transition: Policies and Practices of Lifelong Learning in Post-Socialist Countries. V. Kozlovskiy, R. Voorman, T. Roosalu (Eds.) St. Petersburg: Nauka / Intersocis, 2010.

Taljūnaitė, M., Labanauskas, L. Lietuviai svetur: tautinio tapatumo išsaugojimas / mokslo studija. (Lithuanians abroad: The preservation of national identity) Vilnius : Socialinių tyrimų institutas, 2009. – 162 p.

Labanauskas L. Lietuvos mokslininkų tarptautinis mobilumas: tendencijos, problemos ir gairės pokyčiams (The trends in the mobility of Lithuanian researchers: The agenda for change) Trends and problems; Tyrėjų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą, ats. red. M. Taljūnaitė), 2008, Socialinių tyrimų institutas. P. 140-163.

Labanauskas L. Profesinės karjeros ir migracijos ryšys: kartos studija (The relationship between career and migration: A study of the generation) - *Filosofija, Sociologija*, Vilnius, 2008 m. Nr. 2. P. 64-75.

Labanauskas L. Social aspects of the functioning of the Ignalina Nuclear Power Plant - *Viešoji politika ir administravimas*, 2007 m. Nr. 22. P. 78-85.

Labanauskas L. Protų nutekėjimo problema Lietuvoje: medikų emigracija (Brain drain phenomenon in Lithuania: Emigration of medical professionals)- *Filosofija, Sociologija*, Vilnius, 2006 m. Nr. 2. P. 27-34.

Conference presentations

Labanauskas L. *What is good for highly-skilled immigrants and what are highly-skilled immigrants good for? The case of Lithuania*. New Migrations, New Challenges; Trinity Immigration Initiative International Conference, June 30- July 3, Trinity College Dublin, Ireland.

Labanauskas L. *Grynojo tautinio tapatumo pabaiga? Migrantai ir socialinė sanglauda*. Vytauto Didžiojo universiteto ir Socialinių tyrimų instituto mokslinė konferencija „Identitetas ir migracija: teorinės perspektyvos ir praktikos“, 20 November, 2009. Institute for Social Research, Vilnius.